

Формування міжгалузевих відносин та еквівалентність обміну в аграрній сфері

Однією з причин низького рівня прибутковості в аграрній сфері економіки є невідповідність вхідних і вихідних матеріальних та фінансових потоків, що пов'язують аграрний сектор з іншими галузями економіки в процесі міжгалузевого обміну. Проблемою є також невідпрацьованість економічного механізму господарювання, за якого всі галузі повинні мати наближені (однакові) стартові умови, тобто рівновеликий капітал (норму прибутку), який би забезпечував усім їм такий же прибуток. Проте особливістю сільського господарства є подовжений термін обігу капіталу, дохідність (маса прибутку) природно є значно нижчою порівняно з більшістю інших галузей економіки.

Теоретична сутність і практична значущість нееквівалентності міжгалузевого обміну, його генезису й форм прояву є складною та постійно актуальною. Тому тривалий період існують у переважній більшості країн, у тому числі й в економічно розвинутих, ефективні механізми регулювання розвитку сільськогосподарського виробництва з метою пом'якшення нееквівалентності міжгалузевого обміну.

Отже, метою статті є з'ясування природи цього явища і виявлення шляхів зменшення негативних наслідків нееквівалентності обміну в аграрному секторі, оскільки уникнути її взагалі неможливо – це суперечить економічним законам переливу капіталів між різними за рівнями прибутковості галузями, й розвиток економіки відповідно гальмуватиметься.

Проблема ефективності економічного обміну поставала перед класиками економічних учень протягом усього періоду розвитку економічної теорії. Осмисленню природи обмінних процесів, ринкової рівноваги, обміну благами присвячені праці багатьох світових учених, серед яких: Л. Вальрас, Ф. Еджуорт, В. Леонтьєв, К. Маркс,

Ф. Хайек, Й. Шумпетер та інші. На розв'язання проблеми нееквівалентного обміну в аграрній сфері в сучасних умовах спрямовані праці В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдучького, І.І. Лукінова, Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, О.Г. Шпикуляка, О.М. Шпичака й інших. Проте чимало проблем, пов'язаних із формуванням нових моделей міжгалузевих відносин, які б узгоджували різнонаправленість економічних інтересів учасників обміну, залишаються не до кінця розв'язаними та потребують продовження досліджень.

Складність осягнення поняття нееквівалентності обміну полягає в тому, що воно прямо пов'язане з однією із найскладніших для розуміння й аналізу економічних категорій – вартості, яка трактується як основа якісних співвідношень при еквівалентному обміні¹. Доцільно сказати і про наявність двох різних теорій, пов'язаних із вартістю: класична – трудова теорія вартості та теорія граничної корисності. Перша ставить в основу вартості суспільно необхідний робочий час (затрати праці) на виробництво товару. Друга – граничну корисність на базі суб'єктивних оцінок людських потреб. За К. Марксом, «Товари цілком незалежні від форми і потреб, які задовольняють у певних кількостях рівні один одному, замінюють один одного, виступають як еквіваленти, як вартості»². Водночас об'єктивно необхідною є нерівність товарів за своїми споживчими властивостями. Суперечність обміну полягає в одночасній рівності та нерівності товарів. Нерівність формує мотивацію, потреби, рівність зумовлює механізм здійснення, тобто регулятивні норми. Важливе методологічне значення має абстрактний характер еквівалентності, що дає можливість порівняння різ-

¹ Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т. 1. / Редкол. : С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К., 2000. – С. 154.

² Маркс К. Капітал. – К., 1982. – С. 486.

них товарних цінностей. Структури вартостей у різних галузях мають принципові відмінності, які не компенсуються шляхом вирівнювання товарних вартостей і вирівнювання ціни виробництва міжгалузевою конкуренцією. Нееквівалентність може бути спричинена й іншими чинниками: нерівномірним оподаткуванням, ціною кредиту та ін.

Звертаючись до енциклопедії, нееквівалентний обмін – «це обмін, за якого ціни істотно відхиляються від ринкової вартості або встановлюються на іншій неважливій основі»¹. Тоді можна зробити висновок про невідповідність нееквівалентності закону вартості. Парадокс у тому, що це явище не є випадковим. Так, існує економічна тенденція в процесі міжгалузевого обміну, яка принципово не узгоджується із законом вартості. Оскільки вартість все більше доводить свій необ'єктивний характер, а властивості її не завжди піддаються економічним законам, то, звичайно, закон вартості в умовах товарного (ринкового) виробництва потребує уточнень, які б пояснювали механізм його дії в певних умовах. За К. Марксом обмін товарів у чистому вигляді є обміном еквівалентів, а відхилення ціни від вартості є випадковим, спричиненим кон'юнктурними особливостями співвідношення попиту і пропозиції на ринку². Хоча такі відхилення

можуть мати не тільки випадкову, але й закономірну форму.

У наукових працях ринкова система пов'язується із стихійністю і непередбачуваністю середовища, в якому функціонують суб'єкти господарювання. Причиною цього є те, що вільний ринок створює простір для реалізації підприємницької ініціативи, сприяє розкриттю мотиваційного механізму приватної власності. Це переважно стосується ринкових економік, створених еволюційним шляхом. Особливість України (як й інших країн СНД) полягає в тому, що властива ринку нееквівалентність міжгалузевого обміну значно посилилась у процесі швидкого переходу до нової моделі економічних відносин. Тоді, як у світі розроблялися і реалізовувалися нові теорії еквівалентності в постіндустріальній економіці (економіці знань, інформаційній економіці) та відпрацьовувалися механізми захисту економічних інтересів тих сторін, які найбільше потерпають від нееквівалентного обміну, в Україні відбувався перерозподіл капіталу. Особливо в непривабливому становищі опинилося сільське господарство. Так, індекси цін на продукцію промисловості в перші три роки реформування зростали у 10 разів більше порівняно з цінами на продукцію сільського господарства (табл. 1).

1. Індекси цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, 1991-2010 рр.

Показник	Рік							Сукупний індекс	
	1991	1992	1993	1996	2002	2008	2010	1991-1996 рр.	1997-2010 рр.
Індекс цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами*	1,8	18,5	39,6	1,6	0,9	1,1	1,3	60785,9	6,4
Індекс цін виробників промислової продукції*	2,6	42,3	97,7	1,2	1,1	1,3	1,2	302881,4	7,3
Співвідношення індексів цін на сільськогосподарську і промислову продукцію	1,4	2,3	2,5	0,8	1,2	1,2	0,9	5,0	1,1

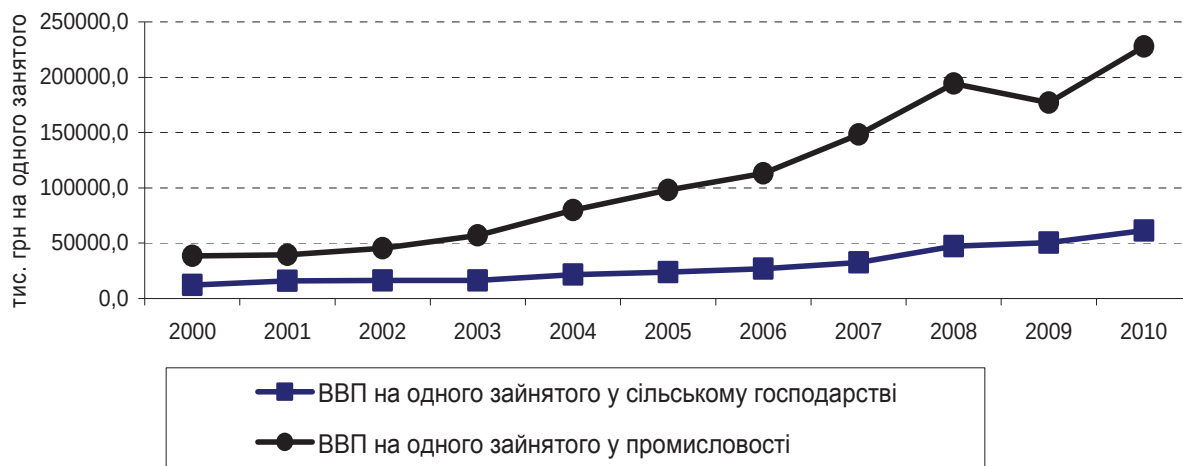
* У відсотках до попереднього року

Зазначимо, що відсутність механізмів, які б сприяли зменшенню диспаритету цін на початку реформування, особливо негативно позначилося на наступному розвитку сільського господарства, оскільки певні втрати того періоду виявилися невідновними.

На нееквівалентність обміну між сільським господарством і промисловістю та її щорічне посилення вказує різниця між валовим внутрішнім продуктом із розрахунку на одного зайнятого по цих галузях (рис.).

¹ Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т. 2. / Редкол. : С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К., 2000. – С. 552.

² Маркс К. Капітал. – К., 1982. – С. 526.

Динаміка валового внутрішнього продукту з розрахунку на одного зайнятого у сільському господарстві та промисловості, 2000-2010 рр.

Міжгалузевий обмін, який не враховує економічної результативності галузей, не можна вважати еквівалентним. Держава повинна застосовувати регуляторну політику для вирівнювання нееквівалентних відносин. Проте функції держави направлені вже на усунення самої нееквівалентності, а не джерел її виникнення.

Еквівалентність не може бути абстрагованою від частки доданої вартості в структурі товарів різних галузей, а звідси й обмін не можна вважати еквівалентним при різних рівнях рентабельності. Це транснаціональне явище, яке забезпечує перелив капіталів із галузі в галузь.

Незважаючи на те, що еквівалентність певною мірою є закономірним явищем, особливо в ринковому середовищі, проте значні перекоси міжгалузевих відносин потребують розробки важелів, які формуватимуть умови здійснення і структуру товарообмінного процесу.

Ознакою нееквівалентних відносин є наявність різних сторін, одна з яких у програші, а інша у виграші, причому цей розподіл відбувається згідно із суспільними критеріями. Можна сформулювати спільні риси критеріїв для всіх форм міжгалузевих відносин: реалізується між різними суб'єктами (галузями); сприяє перерозподілу ресурсів на користь сильнішого суб'єкта; загострюється у кризові періоди та регулюється при сталому розвитку економіки; містить довгостроковий самообмежуваний механізм регулятивних заходів; є результатом різниці в економічному стані (рівні) розвитку галузей.

Якщо нееквівалентність обміну вважати закономірністю, то виникає необхідність у наявності якоїсь «третьої сили», що впливатиме на процес встановлення еквівалентності. На наш погляд, нею можуть бути різні інтеграційні моделі відносин господарюючих суб'єктів в АПК, які в ринкових умовах уможливають протидіяти стихійним процесам. Особливого значення набувають об'єднання підприємств, які знаходяться в одному продовольчому ланцюжку. Проте сільськогосподарські підприємства через недосконалість інституціонального середовища, незавершеність реформ і негативні наслідки їх втілення опинилися в невигідній ситуації щодо визнання їх рівноправним партнером в інтеграційній системі. Це стосується, передусім, виробників молока, м'яса худоби. Такі види продукції дедалі більше замінюються імпортною або штучними замінниками, ставлячи під загрозу продовольчу безпеку держави. Як приклад, за січень-квітень 2012 року в Україну завезено в 2,3 рази більше свинини порівняно з таким же періодом минулого року. При цьому середня вартість свинини становить 15,8 грн за 1 кг, що досить легко конкурує з вітчизняною продукцією. Переробні підприємства не мали інтересу до об'єднання з сільськогосподарськими, особливо в період торговельних війн (Росія, Білорусь, ЄС).

Фактичні обсяги втрат сільськогосподарської галузі залежать від ступеня монополізації тих галузей, з якими вона вступає в обмінні відносини. Об'єктивною тенденцією є зростання рівня монополізації галузей, що

займаються збутом продукції й постачають ресурси сільському господарству (паливо, добрива, техніку тощо). Це спричиняє зростаюче відхилення цін, які платить сільськогосподарський товаровиробник за виробничі ресурси, від цін, які вони одержують за продукцію¹. Дестабілізаційний вплив нееквівалентності міжгалузевих відносин на аграрне виробництво є подвійним: сільськогосподарські товаровиробники не можуть придбати всі необхідні ресурси для оптимального виробництва і водночас не можуть продавати на вигідних умовах свою продукцію, оскільки ціна на придбаних за завищеними цінами ресурсах підвищує її собівартість. Отже, питання інтеграційних процесів як ринкового механізму протидії процесам нееквівалентності залишається відкритим.

Однією із моделей інтеграційних відносин є агрохолдинги, які неоднозначно оцінюються вченими та експертами. Для них характерними є концентрація фінансових, матеріальних, енергетичних, інтелектуальних і трудових ресурсів для реалізації намічених проєктів. Про їхню економічну життєздатність показують вищі порівняно із середніми результативні показники діяльності: вихід валової продукції, фондівіддача, прибуток, урожайність, продуктивність тощо. Кількість підприємств із площею сільськогосподарських угідь понад

10 тис. га за останні 10 років зросла з 41 до 155, а площа їхніх сільськогосподарських угідь відповідно зросла з 678 тис. га до 3404,3 тис. га, або в 5 разів. Частка площі цих підприємств у загальній площі сільськогосподарських угідь зросла від 2,3% у 2000 році до 16,5% у 2011 р. Загрозу від цих утворень експерти вбачають в їх надпотужності, байдужості до соціальних проблем розвитку сільських територій, виснаженні ґрунтів, прихованих прибутках, закритості інформації, монополізації й латифундизації та інших. Всі ці недоліки можуть бути усунені через певні механізми державної аграрної політики. У відповідному правовому полі дані інтеграційні утворення повною мірою можуть протидіяти негативним впливам ринку й забезпечувати продовольчу безпеку країни.

Виробничі зв'язки між галузями не мають суто функціонального характеру і є суперечливими, а реалізуються через економічні зв'язки з реалізації продукції. Завданням оптимізації міжгалузевих відносин є наближення економічних зв'язків до функціонально-технологічних. Тут можуть мати місце й кооперативні відносини при створенні цілісної аграрно-промислової маркетингової системи: виробництво сировини – переробка – реалізація (табл. 2).

2. Основні напрями інтеграції господарських формувань в АПК

Види господарських формувань	Кількість, (2010 р.)	Механізми інтеграції	
Особисті селянські господарства, тис.	4540,4	<i>Кооперація</i>	<i>Кластеризація</i>
Фермерські господарства, тис.	41,7		
Сільськогосподарські підприємства, тис.	14,8		
Агрохолдинги, од.	60,0	<i>Корпоратизація</i>	

У процесі інтеграції через сфери агропромислового комплексу проходить вироблена в сільському господарстві продукція на шляху до кінцевого споживача. За таких умов можуть існувати два варіанти організації обмінних процесів: продаж і купівля продукції кожною сферою послідовно, з виходом до кінцевого споживача в торговельній ланці;

або об'єднання всіх ланок агропромислового виробництва та перетворення їх на сукупного продавця кінцевої продукції кінцевому споживачеві. Другий варіант демонструє сучасну світову тенденцію, яка притаманна стану розвитку економіки України. Інтегровані ланки змінюють економічні відносини з метою переходу до формування своїх доходів

¹ Месель-Веселяк В.Я. Про вдосконалення міжгалузевих економічних відносин в економіці України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – №6. – С. 8.

за рахунок грошових надходжень від реалізації продукції кінцевому споживачеві.

Вертикальна інтеграція сприяє стриманню зростання цін кінцевого продажу, що забезпечує становлення соціальних аспектів ринку без порушення економічних інтересів партнерів агропромислового виробництва. При цьому інтегратор визначає вимоги для всіх інтегрованих ланок щодо мінімізації виробничих витрат, собівартості, поліпшення якості й асортименту.

Економіко-правовий статус інтегрованих структур визначає його організаційно-економічні форми. Можливі наступні форми добровільної інтеграції: повна – існує за рахунок засобів виробництва, які належать одному власнику; акціонерна – формування створюється на акціонерній основі; контрактна – юридичні особи інтегруються на базі

контракту; партнерська – формування, яке базується на усній домовленості без документального підтвердження; кооперативна – формується із кооперативів, створених відповідно до профілю (переробні, маркетингові); громадська – являє собою неформальні громадські об'єднання (соціальний капітал).

Отже, інститут міжгалузевих відносин найефективніше реалізується через створення різних типів добровільних інтегрованих об'єднань, які забезпечують прямий зв'язок між їхніми учасниками, сприяють скороченню витрат та збільшенню прибутків, формують економічну й фінансову стійкість усієї структури, протидіють негативним впливам ринкових процесів і в кінцевому підсумку забезпечують еквівалентність обміну в аграрній сфері.

Розглянуто сутність нееквівалентності міжгалузевого обміну, запропоновано шляхи зменшення її негативного впливу в аграрній сфері.

Рассмотрена суть неэквивалентности межотраслевого обмена, предложены пути уменьшения ее негативного влияния на аграрную сферу.

The article deals with the essence of the non-equivalence of interbranch exchange and suggests ways to reduce its negative impact on the agricultural sector.

*

Л.П. МАРЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет

Економічні пріоритети поширення точного землеробства в Україні

Інноваційні зрушення в економіці України нині набувають відповідних форм прояву в аграрній сфері. Ускладнення умов виробництва сільськогосподарської продукції, деформація структури землеробства, порушення цілісності виробничо-еколого-економічної системи зумовлюють необхідність застосування передових методів обробітку ґрунтів, новітніх технологій вирощування сільськогосподарських культур. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує проблема запровадження й поширення точного землеробства, яке ґрунтується на вико-

ристанні геоінформаційних технологій. Ця система землеробства спроможна значно підвищити продуктивність земель, ефективність виробництва сільськогосподарської продукції, поліпшити якість продовольства. Також вона уможливіє суттєве скорочення рівня витрат і гарантує продовольчу безпеку країни, забезпечує екологічний захист ґрунтів.

Дослідження точного землеробства викликає неабиякий інтерес у вчених. Цій проблематиці присвятили свої праці Н. Андрєєва, С. Ганначенко, В. Діхтяр,